

ПОЛІТИЗАЦІЯ ЕТНІЧНОСТІ ЯК ЕТАП ЗДІЙСНЕННЯ КУЛЬТУРНОГО ТА СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО ПРОЦЕСУ: ЗА І ПРОТИ

Національний університет біоресурсів і природокористування України

В статті розглядаються питання політичного, соціального, культурного порядку, пов'язані з проблемою становлення етнічно-національної ідентичності та редукації її у площину загальнолюдських цінностей.

Вступ

Сучасне українське суспільство є суспільством соціально неоднорідним. Підвалини теперішньої неоднорідності були закладені в пострадянський період становлення процесів неконтрольованого лібералізму перехідного суспільства, в якому перерозподілялась власність. Неоднорідність, що сформувалась, позначилась на структурі суспільно-політичного поля України, утвореного за культурними та регіональними ознаками, а не за ідейно-політичними, як було до цього. Культурна домінанта в питаннях структуризації виявила вади та пріоритети соціально-ментальних характеристик українського населення.

Аналіз досліджень і публікацій

Як засвідчують соціологічні дослідження, населенню України властива більша зорієнтованість на цінності збереження, ніж на відкритість до змін. «Натомість більш низькою є цінність доброзичливості й більш високою цінність влади. До того ж такі установки характерні для всього населення, не залежно від соціального статусу». [1, с. 123] Це відповідним чином скеровує прогнози щодо подальших соціально-культурних перетворень в межах українського соціопростору. Прогнозується подальше посилення ролі родинних та дружніх мереж спілкування, при чому як на побутовому, так і на офіційному рівнях. В. Фадєєв характеризує це як неотрайбальстський тренд соціальної структури. Дослідниця Н. Паніна вказує додатково на високий рівень слов'янської відособленості, національного ізоляціонізму та ксенофобії, що виявляється у протиставленні «свій-чужий» та підвищено підозрілого або й ворожого ставленні до «чужого». [2, с. 42] Чужими вважаються представники більшості національностей, тож проблема толерантного ставлення до Іншого ще довго лишатиметься актуальною для України.

Постановка завдання

Завданням даної статті є дослідження етнокультурних складових свідомості українців та впливу, який вони чинять на соціально-політичний та культурний простір. Здійснення культурної політики розглядається у якості успішної альтернативи щодо традиційних політичних процесів, коли несилловими засобами культурного впливу можливе досягнення оптимальних результатів подальшого розвитку.

Розділ 1. Зміст та характеристики процесу політизації етнічності

Причину означеного стану суспільної свідомості вбачають у домінуванні сільської культури, яка є консервативною, архаїчною, традиціоналістською за своєю сутністю. В контексті соціально-політичних змін, що відбуваються в Україні, вона актуалізує

використання етнічної тематики щодо ідеології та інших сфер. Державна влада, авторитарна за своїм змістом, свідомо розбудовує суспільну ідеологію, експлуатуючи тему цінності збереження традиційних та домодерних зразків української культури. Відбувається «політизація етнічності», яка через свою світоглядну обмеженість відображає ухил в бік локального успільнотнення та збереження авторитарних настроїв. Таким чином, етнічна ідентичність виступає підґрунтям державної соціокультурної політики. Така політика фондується на історіографічних реконструкціях романтизованого минулого, відтворенні у часі усталених соціокультурних ознак, наголос робиться на важливості традицій, етнічного коріння, іноді – на згубності соціокультурних змін. Однак специфікою такої культурної політики є її спрямованість у минуле, що посилюється ще й невизначеністю майбутнього для посткомуністичної країни, в якій «невпевненість індивідів у своїй долі запускає у дію компенсаторний механізм покладання на вже знайомі форми життєвих орієнтацій і практик». [1, с. 140] Однак, принципи етнічної ідентичності є недостатніми та надмірно консервативними підставами здійснення політики в сучасному суспільстві, позначеному впливом глобалізму, полікультурності, європейського персоналізму.

Сучасна Україна існує у світі, розвиток якого визначають процеси глобалізації. Для країни це означає поєднання двох різноспрямованих тенденцій, що впливають на культурний розвиток. Першу визначає доступність до альтернативних джерел інформації, можливість знайомства та сприйняття транслокальної культурної продукції, завдяки глобальним світовим процесам, характерним і для українських реалій. При цьому привабливого вітчизняного культурного продукту, гідного конкурувати із закордонними культурними впливами, фактично немає. Друга тенденція пов'язана із споживанням продукції масової культури, поширюваної через канали масової комунікації, що, зрозуміло, не може задовольнити в повній мірі культурні потреби населення. «Така спрямованість державної культурної політики частогото призводить до застосування неадекватних регулятивних заходів на кшталт прямого адміністративного втручання у споживання культурної продукції». [1, с. 130] В умовах сучасного швидко змінюваного світу така політика не відповідає запитам часу та потребам населення. Етнічна приналежність є, передусім, засобом та мірилом етнонаціональної ідентифікації. Під останньою розуміється тривалий та досить суперечливий процес формування, відокремлення, специфікації, генералізації та, в подальшому, стабілізації культурних ознак, що є значущими для

представників цієї етнічно-соціальної спільноти. Йдеться про те, що етнічна культура позначена процесуальністю характеру свого розгортання, а через це потребує й відповідного розуміння її як консервативної, а тому такої, що передбачає подолання цієї консервативності, якщо суспільство спрямоване до змін.

Ф. Барт пропонує своє бачення етнокультурної ідентичності: «Етнічні категорії забезпечують організаційну оболонку, зміст якої в різних соціокультурних системах може наповнювати різні об'єми і форми. Вони можуть мати визначальний вплив на поведінку, а можуть і не мати; вони можуть бути поширеними на всі різновиди соціальної діяльності, а можуть бути релевантними лише в деяких її секторах». [3, с.16] В контексті такого підходу ознаки етнічної ідентичності постають не сутнісним вираженням рівня культурності людини та аж ніяк не інструментом відокремлення від «чужих», а, за словами В. Фадєєва, межею, «яку активно підтримують і відтворюють впродовж тривалого часу представники групи». [1, с. 144] При цьому така межа є рухливою, мінливою, а за певних соціокультурних умов вона навіть провокує та опосередковує різні соціальні взаємодії вже на міжетнічному рівні. Протилежна позиція, яка полягає в трактуванні етнокультурних факторів з радикально позитивної точки зору, по суті є втіленням демагогічного ставлення до проблеми. І така впевненість щодо необхідності збереження в архаїчному вигляді етнокультурних ознак пояснюється досить просто – вона зумовлена кон'юктурними політичними потребами збереження авторитарної влади, що спирається на вузьку етнокультурну традицію, непримиренний націоналізм тощо.

Національне питання в Україні останні кілька століть було надактуальним, що зумовило доволі трепетне ставлення до нього. Адже саме з позицій позитивного вирішення останнього розглядалась можливість досягнення незалежності, автономізації, суверенізації України. Кращими людьми свого часу тематизувались проблеми формування етнонаціональної самосвідомості, що у 19-20 століттях звучали доволі злободенно. Але доставши їх у спадок у 21 ст., ми маємо розуміти й ту специфіку, якої вони набули в сучасних умовах. Етнічна самосвідомість заступає собою простір, де мала б формуватись професійна, культурна, соціальна ідентичність. Оскільки формування останніх є надзвичайно утрудненим, відбувається повернення в минуле – до етнічної самосвідомості.

Взагалі, дослідженню питання етнічної спільноти людей присвятили увагу не мало філософів. Зокрема, К. Юнг вирішував його у позитивному ключі. Його позиція виходить з розуміння етнічного як успадкованого, а не такого, що конструється, що дало змогу апологетам зазначеної точки зору наполягати на радикальній винятковості, онтологічній буттєвості національного Я. Інший дослідник, Л. Гумільов розглядає людство як структуровану спільноту, яку складають суперетноси типу західноєвропейського, мусульманського, російського та ін. Ці суперетноси формуються етносами – французами, німцями, українцями тощо, етноси ж складаються з більш дрібних субетносів. Етноси є

носіями власного енергетичного поля та пасонарного заряду, які передаються каналами біологічної спадковості. Взаємодія ж між етносами зумовлена енергетично запрограмованими несвідомими процесами. [1, с. 151] Внаслідок цього суспільно-історичний процес іраціоналізується та підпорядковується біологічним процесам.

С. Гантінгтон, автор концепції конфлікту цивілізацій, в межах останньої стверджував, що політичні конфлікти завжди виникають в таких геополітичних зонах, де співіснують представники різних цивілізацій, які мають відмінні погляди на світ, культуру, ідентичність, релігію тощо. Тому мирне співіснування представників різних цивілізацій завжди проблематичне в одному соціокультурному просторі, відповідно, й конфлікти на соціокультурному ґрунті в міжцивілізаційних зонах виникатимуть і надалі. Таке розуміння культурно-соціальної процесуальності забарвлює концепцію С. Гантінгтона природно-фаталістичними характеристиками.

Радянська доктрина виходила з тлумачення етнічної культури як традиційної, домодерної, що виправдовувало її консервування в межах локальних спільнот. Етнічний підхід застосовувався і до питання національності. Це відповідало імперській сутності держави, в якій національне, прив'язане до етнічного, підпорядковувалось інтересам держави. Тоді як міжнародною практикою національність визначається як соціальна спільнота громадян, не залежна від їх етнічного походження. (В преамбулі Конституції України 1996 р. таке визначення використовується для поняття «народ».) В цілому, в пострадянський період відбувається відродження націоналістичної ідеології як модернізаційного проекту. Поняття національності набуває романтизованого сенсу, аж до спроб інституціалізувати націоналізм як офіційну ідеологію. Інституціалізація національності перетворює її на правовий припис: нація розуміється як результат тривалого процесу формування, узвичаєння, регулярного відтворення та збереження у часі певної соціальної спільноти, що супроводжується витісненням із свідомості її членів альтернативних поглядів на питання національності. В процесі соціалізації відбувається інтеріоризація зовнішнього досвіду, а практична діяльність людей об'єктивує їх внутрішній світ.

Ця точка зору щодо національності в західноєвропейській філософській думці представлена поглядами, зокрема, М. Вебера, відомого своєю концепцією соціального конструктивізму. Він наголошує на певній єдності уявлень людей щодо власної соціальної спільноти, але такі уявлення не є відображенням споконвічного та незмінного стану речей – більш правильно їх розглядати як результат узвичаєння, тривалого та регулярного, однак суперечливого процесу відтворення традиції, яка засвоюється, витісняючи із свідомості альтернативні погляди. Йдеться про те, що традиція історично конструюється, а іноді й фабрикується. Звичка, зручність, пасивна згода жити саме так і «винаходить» традицію, що згодом у суспільній свідомості заявляє про себе як про культурний феномен та етносоціальну цінність.

(Власне, ця позиція щодо логіки формування культурної традиції висловлюється й сучасним французьким дослідником Ж. Бодрійяром.)

Розділ II. Гуманістичні виміри формування нації

Національна ідентичність як така складається з щоденних непомітних практик та мікроподій. Це – «умовне означення цілої низки звичних уявлень про націю, світ і «наше» місце в ньому. Прапору, що не коливається на вітрі, та відчеканеної монети не достатньо для збереження цих ментальних звичок. Вони мають розгортатися дискурсивно. І для цього потрібно, щоб банальні слова постійно дзвеніли у вухах громадян або були у них перед очима». [4, с.34] Таким чином, відстоюється думка про те, що процес відтворення нації як тенденція здебільшого формується повсякденними рутинними практиками, аніж є результатом свідомого вибору. В сьогодишньому світі ці повсякденні практики впливу на національну свідомість визначаються великою мірою ЗМІ як звичка читати газети, дивитися телевизор, коли індивід ідентифікує себе з подіями, що вони висвітлюють, не будучи їхнім безпосереднім учасником. На думку В. Фадєєва, ЗМІ «відіграють принципову роль у підкріпленні банального національного відчуття. Завдяки вказуванню на самоочевидні, узвичасні реалії». [1, с. 172] Серед таких реалій є найрізноманітніші події, як правило, дуже незначно або й зовсім не пов'язані з певними політичними доктринами – економічні, культосвітні, побутові, комунікативні проблеми, проведення дозвілля тощо.

В той же час задоволення етнокультурних потреб громадян є невід'ємною складовою державної політики у сфері забезпечення прав і свобод людини та громадянина. Адже людина виступає вихідним пунктом та пріоритетом державної політики. Зокрема, у ст. 11 Конституції України зазначається, що держава сприяє розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України. А конституційне поняття «український народ» охоплює громадян України всіх національностей. Проте двозначність тлумачення термінів «національність» та «нація» створює концептуальні, нормативно-правові та практичні колізії на шляху реалізації прав громадян. Йдеться про розрізнення двох поширених типів націоналізму – громадянсько-політичного або державного та культурного або етнічного.

Етнонаціоналізм «зазвичай розуміється як спільнотний, як форма партикулярності та винятковості, як засіб досягнення окремою групою контролю над владою і ресурсами і створення етнічно гомогенної державності, ворожої плюралістичній демократії і громадянському суспільству». [1, с. 185] Вирішення цієї нормативно-правової суперечності виражається у визначенні індивідуальних та колективних прав стосовно задоволення етнокультурних потреб. Але при цьому для етнополітичної ситуації на сході Європи в цілому характерним є становище, коли політичні сили етнонаціонального ґатунку, які зробили вирішальний вклад у справу повалення тоталітарних радянських режимів, сьогодні перетворюються на загрозу миру, добробуту та

демократичної стабільності. Ця загроза постає у висловлюваних ними претензіях щодо дотримання етнонаціональних пріоритетів під час здійснення державної політичної волі у сфері міжнародних стосунків. Дослідник К. Оффе кваліфікує її (загрозу) як етнізацію політич та політики. [5] Це процес, що відбувається внаслідок певних когнітивних та ціннісних установок та претензій на винятковість, як то: недоступність етнічних якостей для тих, хто з ними не народився. Йдеться про те, що етнічна ідентичність визначається споконвічними надособистісними ціннісними структурами, що виникають під час тривалого спільного проживання, успадковуються при народженні та первісній соціалізації, але не більше. Наслідком постає, по-перше, сепаратизм, по-друге, надання правових переваг за етнічними ознаками, по-третє, практика покращення становища етноспільноти за рахунок інших спільнот (внутрішніх або зовнішніх), по-четверте, проголошення вищості одного етносу над іншими.

Однак, прогресивним та морально здоровим є інший процес – діалектичного подолання політизації етнічності або вирішення на державному та міждержавному рівнях суперечностей етнічного порядку й вихід на загально гуманістичний рівень свідомості, світоглядних орієнтирів. Державна етнокультурна політика має базуватись на такому способі організації розвитку особи, а через неї і всього суспільства, який би забезпечував збереження національно-культурної самобутності на основі врахування спільних культурних інтересів при використанні індивідуального підходу до задоволення специфічних культурних потреб та особливостей розвитку окремих груп, які відрізняються етнічними, мовними та культурними характеристиками. Стратегічними орієнтирами для такої політики є сприяння гармонізації національних інтересів, пом'якшення міжнаціональної напруги, задоволення специфічних інтересів кожної національності, культурних та духовних запитів усіх громадян, незалежно від їх національної приналежності, встановлення в міжнаціональному спілкуванні взаємної поваги та довір'я. Важливим принципом політики є закріплення права вибору національної культури та реалізації своїх культурних цінностей та інтересів.

Висновки

Наведені положення та принципи відображені концепті політики мультикультуралізму. Однак, нещодавно німецький канцлер А. Меркель заявила про її провал з огляду на низку подій, що відбулися у світі останнім часом, пов'язані із зростанням терористичних рухів, поширення конфліктних настроїв, базованих на етнічному ґрунті. В. Фадєєв вважає мультикультуралізм спрокволюю концепцією, що «обмежується культурними вимогами, та, тематизуючи й есенціалізуючи етнокультурні відмінності, спричиняє політизацію етнічних процесів, сприяючи перетлумаченню негараздів в культурній та освітянській сферах у суто політичній площині». [1, с. 191] Неузгодженості, пов'язані з різним тлумаченням шляхів задоволення етнокультурних потреб громадян якраз і спричинили провал концепту, прогресивного за своєю сутністю. Однак

етнізація політичних процесів, чи відбуватиметься вона на світовому, чи на локально-державному рівні, завжди буде програшною у порівнянні з ним. Законодавче закріплення права на етнічну ідентичність не може й не повинно суперечити пріоритетові прав людини, не залежно від етнічного походження. Адже носієм прав завжди є людина і громадянин, а не спільнота – етнічна, політична чи будь-яка інша. І це питання є не лише політичним. Воно потребує паралельного вирішення й соціальних, економічних, культурних проблем, створення сукупності умов для реалізації свободи людини.

В.П. Кутьтенко

ПОЛИТИЗАЦИЯ ЭТНИЧНОСТИ КАК ЭТАП СВЕРШЕНИЯ СОЦИАЛЬНОГО И КУЛЬТУРНО-ИСТОРИЧЕСКОГО ПРОЦЕССА: ЗА И ПРОТИВ
В статье рассматриваются вопросы политического, социального, культурного порядка, связанные с проблемой становления этно-национальной идентичности и редукции ее в плоскость общечеловеческих ценностей.

V. Kulturenko

POLITICIZING OF ETNICAL AS STAGE OF PERFORMING OF SOCIAL AND CULTURAL AND HISTORICAL PROCESS : PRO AND CON
The questions of political, social, cultural order are examined in the article, becoming related to the problem ethnically national identities and reductions of it in the plane of common to all mankind values.

Список літератури

1. Фадеев В. Соціокультурні тренди та українські перспективи. – К.: СтилоС, 2009. – 194 с.
2. Панина Н. Факторы национальной идентичности, толерантности, ксенофобии и антисемитизма в Украине // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2005. – № 4.
3. Этнические группы и социальные границы. Социальная организация культурных различий. Сборник статей / Под ред. Ф. Барта; Пер. с англ. – М.: Новое издательство, 2006.
4. Биллинг М. Повседневное напоминание о Родине / Пер.с англ. // Логос. – 2007. – № 1.
5. Оффен К. Этнополитика в восточноевропейском переходом процессе // Полис. – 1996. – № 2,3.